BİBLİYOGRAFYA :

İbn Habîb el-Halebî, *el-Muktefâ min sîreti'l-Muṣṭafâ* (nşr. Mustafa M. Hüseyin ez-Zehebî), Kahire 1416/1996, neşredenin girişi, s. 9-17; a.mlf., *Kitâbü Nesîmi'ṣ-ṣıbâ fî fünûni'l-edebi'l-ḳadîm ve'l-maḳāmâti'l-edebiyye* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Halep 1413/1993, neşredenin girişi, s. 7-11; a.mlf., *Tezkiretü'n-nebîh fî eyyâmi'l-Manṣûr ve benîh* (nşr. M. Muhammed Emîn), Kahire 1976, Saîd Abdülfettâh Âşûr'un girişi, I, 5-30; Safedî, *el-Vâfî*, XII, 195-198; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine* (nşr. M. Seyyid Câdelhak), Kahire 1385/1966, II, 113-115; a.mlf., *İnbâ'ü'l-ġumr* (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1389/1969, I, 162-163; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü'ṣ-ṣâfî* (nşr. Nebil Muhammed Abdülazîz), Kahire 1988, V, 115-119; a.mlf., *en-Nücûmü'z-zâhire*, XI, 189-190; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 623, 737-738; II, 1951-1952; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerât*, VI, 262; Şevkânî, *el-Bedrü'ṭ-ṭâliʿ*, I, 205; E.-M. Quatremère, *Histoire des sultans mamlouks de l'Egypte*, Paris 1837, I, 205; M. Le Baron de Slane, *Catalogue des manuscrits arabes de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1883, s. 319, 569, 587; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 341-343; M. Râgıb et-Tabbâh, *İʿlâmü'n-nübelâ' bi-târîḫi Ḥalebe'ş-şehbâ'*, Halep 1342/1923, V, 66-71; E. Blochet, *Catalogue des manuscrits arabes des nouvelles acquisitions (1884-1924)*, Paris 1925, s. 3, 218, 342; Serkîs, *Muʿcem*, I, 74-75; Brockelmann, *GAL*, II, 36-37; *Suppl.*, II, 35, 46; Ziriklî, *el-Aʿlâm* (Fethullah), II, 208-209; Abbas el-Azzâvî, *et-Taʿrîf bi'l-mü'erriḫîn fî ʿahdi'l-Moġol ve't-Türkmân*, Bağdad 1376/1957, I, 205-206; Kehhâle, *Muʿcemü'l-mü'ellifîn*, III, 266-267; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 7; Karatay, *Arapça Yazmalar*, III, 459-460; IV, 249-250; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 97, 178-179, 452, 455; Selâhaddin el-Müneccid, *Muʿcemü'l-mü'erriḫîne'd-Dımaşḳıyyîn*, Beyrut 1398/1978, s. 212-213; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihrisü maḫṭûṭâti Mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, I, 545-546; G. C. Anawati, "Textes arabes anciens édités en Egypte", *MIDEO*, XIV (1980), s. 249-251; Sâlihiyye, *el-Muʿcemü'ş-şâmil*, II, 135-137; "İbn Habîb", *İA*, V/2, s. 735; W. M. Brinner, "Ibn Ḥabîb", *EI²* (İng.), III, 775.

 SÜLEYMAN TÜLÜCÜ

İBN HABÎB en-NÎSÂBÛRÎ

(ابن حبيب النيسابوري)

Ebü'l-Kāsım el-Hasen b. Muhammed b. Habîb en-Nîsâbûrî (ö. 406/1016)

Tefsir âlimi.

Nîşâbur'da doğdu. Tûs'ta Ebü'n-Nadr et-Tûsî'nin ve Ebü'l-Abbas Muhammed b. Ya'kūb el-Esamm'ın hadis derslerine devam etti. Ayrıca Ebû Ca'fer Muhammed b. Sâlih b. Hânî, Ebü'l-Hasan el-Kârizî, Ebû Hâtim el-Büstî (İbn Hibbân), Ebû Abdullah es-Saffâr, Ebû Zekeriyyâ el-Anberî gibi âlimlerden faydalanıp tefsir, hadis, fıkıh, kıraat alanında kendini yetiştirdi ve asrın müfessiri sayıldı. Edebiyat, nahiv, megāzî, kısas ve siyer konularında da söz sahibiydi.

Şöhreti bütün Horasan'a yayılan İbn Habîb'in ders halkalarına çeşitli yörelerden gelen öğrenciler katılıyordu. Derslerine devam etmek isteyen ve durumu iyi olan yabancılardan ücret aldığı, imkânı olmayanları da bahçesinde çalıştırdığı halde hemşehrilerini bu uygulamadan muaf tutuyordu. Hîrî, Ebü'l-Feth Muhammed b. İsmâil el-Fergānî, Hüseyin b. Muhammed es-Sekkâkî gibi âlimler ondan faydalananlar arasında yer almıştır; Sa'lebî de önde gelen talebelerindendi. Ayrıca halka verdiği vaazlarla da şöhrete ulaşan İbn Habîb, 389 (999) yılında Dihistan Ribâtı'na giderken uğradığı Cürcân'da hadis dersleri verdi; burada kendisinden hadis yazan talebeleri arasında Ebû Sa'd el-İsmâilî ve oğulları da bulunmaktadır (Sehmî, s. 190). Önceleri itikadda Kerrâmiyye'ye mensupken daha sonra Şâfiî mezhebini tercih eden ve Eş'ariyye'yi benimsediği anlaşılan İbn Habîb Zilkade veya Zilhicce 406'da (Nisan veya Mayıs 1016) vefat etti.

Eserleri. 1. *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-Kerîm (Tefsîrü'n-Nîsâbûrî).* Bir nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Orhan Gazi, nr. 131, 235 varak). **2.** *Kitâbü't-Tenzîl ve tertîbuhû.* Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de (nr. 3763) mevcut nüshası esas alınarak Muhammed Abdülkerîm Kâzım tarafından *Kitâbü't-Tenbîh ʿalâ fażli ʿulûmi'l-Ḳur'ân* adıyla neşredilmiştir (*el-Mevrid*, XVII [Bağdad 1409/1988], s. 305-322). Eserin diğer bir nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 15/2, vr. 2^b-8^b). **3.** *ʿUḳalâ'ü'l-mecânîn.* İlk defa Vecîh Fâris el-Kîlânî t fından neşredilen eser (Kahire 1924) hammed Saîd Besyûnî Zağlûl (Be 1405/1985) ve Ömer el-Es'ad'ın (Be 1407/1987) tahkikleriyle de yayımlan tır. *Maʿârif* dergisinin, İbn Habîb'in 1 ölüm yıldönümü münasebetiyle "ukal mecânîn" konusuna tahsis ettiği öze yısında Mehdî Tedeyyün eserin Farsça bir özetini yapmış (bk. bibl.), Nasrullah Pürcevâdî ve Katia Zakharia da eser üzerine birer inceleme kaleme almışlardır (bk. bibl.). **4.** *eṭ-Ṭıbbü'n-nebevî (Ṭıbbü'n-nebî).* Kısa bir girişten sonra kırk dört babdan oluşan eserde tıpla ilgili altmış yedi rivayete (hadis, eser) yer verilmiş olup çeşitli kütüphanelerde nüshaları mevcuttur (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 682, vr. 175^b-181^b, Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2037/4, vr. 89^b-103^b, Çelebi Abdullah Efendi, nr. 126/2, vr. 48^b-61^b, Lala İsmâil, nr. 703/4, vr. 112^b-120^a; Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 459, vr. 1^b-8^a; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 2268, vr. 30^b-33^a, nr. 4216, vr. 1^b-4^a; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 351/3, vr. 15^b-24^a, nr. 882, vr. 1^b-11^b; Adana İl Halk Ktp., nr. 446, vr. 227^a-235^b, nr. 1381, vr. 32^b-130^b). *eṭ-Ṭıbbü'n-nebevî*, önce adı bilinmeyen bir mütercim tarafından Türkçe'ye çevrilerek *Risâle-i Tıbbü'n-Nebî* adıyla basılmış (İstanbul 1276), daha sonra Hasan b. Ömer es-Sungūrî eseri *Devâü'l-ebdân* adıyla yeniden Türkçe'ye tercüme etmiştir (İstanbul 1300).

Bağdatlı İsmâil Paşa müellife ayrıca *es-Sünen, el-Ḥadâ'iḳ fi'l-mevʿiẓa* adlı eserler yanında Nizâmeddin el-A'rec diye tanınan Hasan b. Muhammed en-Nîsâbûrî'nin *Ġarâ'ibü'l-Ḳur'ân ve reġā'ibü'l-furḳān* adlı eserini de nisbet etmiştir (*Hediyyetü'l-ʿârifîn*, I, 274).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Habîb en-Nîsâbûrî, *ʿUḳalâ'ü'l-mecânîn* (nşr. Ömer el-Es'ad), Beyrut 1407/1987, neşredenin girişi, s. 5-10; Sehmî, *Târîḫu Cürcân* (nşr. M. Abdülmuîd Han), Beyrut 1407/1987, s. 188, 190; Abdülgāfir el-Fârisî, *Târîḫu Nîsâbûr: el-Müntehab mine's-Siyâḳ* (nşr. M. Kâzım el-Mahmûdî), Kum 1403, s. 268-269; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâ'*, XVII, 237-238; a.mlf., *Târîḫu'l-İslâm: sene 401-420*, s. 141; Safedî, *el-Vâfî*, XII, 239-240; Süyûtî, *Buġyetü'l-vuʿât*, I, 519; a.mlf., *Ṭabaḳātü'l-müfessirîn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye), s. 35-37; Dâvûdî, *Ṭabaḳātü'l-müfessirîn*, I, 140-141; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 460; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 254; Kehhâle, *Muʿcemü'l-mü'ellifîn*, III, 278; *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, I, 274; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 109; Salâh M. el-Hıyemî, *Fihrisü maḫṭûṭâti Dâri'l-kütübi'ẓ-Ẓâhiriyye: ʿUlûmü'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Dımaşk 1404/1984, II, 94-95; *el-Fihrisü'ş-şâmil: ʿUlûmü'l-Ḳur'ân, maḫṭûṭâtü'l-ḳırâ'ât*, Amman 1989, I, 73; Nasrullah Pürcevâdî, "Tahlîl-i Mefâhîm-i ʿAḳl u Cünûn der

ABDÜLMELİK b. HABÎB

عبد الملك بن حبيب

bk. İBN HABÎB es-SÜLEMÎ

Mâlikî fakihi ve çok yönlü âlim.

İBN HABÎB es-SÜLEMÎ

(ابن حبيب السلمي)

Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân es-Sülemî (ö. 238/853)

Mâlikî fakihi ve çok yönlü âlim.

Muhtemelen 174 (790) yılında Kurtuba (Cordoba) yakınlarındaki Kûrt'ta veya Hısnıvât'ta (Huetor Vega) doğdu. Sahâbeden Abbas b. Mirdâs es-Sülemî'nin soyundan

veya mevâlîsindendir. Bir kısım kaynaklar ailesinin Tuleytula (Toledo) kökenli olduğunu ve dedesinin oradan göç ederek Kurtuba'ya yerleştiğini, 190'da (806) burada çıkan bir iç karışıklığın ardından bir süre İlbîre'de (Elvira) ikamet edip daha sonra Kurtuba'ya döndüğünü nakletmektedir. İbn Habîb ilk eğitimini Kurtuba'da aldı. Evzâî'nin talebesi ve Endülüs müftüsü Sa'saa b. Sellâm, *el-Muvaṭṭa'* râvilerinden Şebtûn lakabıyla tanınan Ziyâd b. Abdurrahman, Gāzî b. Kays, Hüseyin b. Âsım b. Kâ'b, Kurtuba kadısı ve müftüsü Îsâ b. Dînâr ve Kar'avs b. Abbas gibi âlimlerden ders okudu. *el-Muvaṭṭa'*ı meşhur râvilerinden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'den dinledi.

Kādî İyâz'ın bildirdiğine göre 208 (823 veya 207/822) yılında ilim tahsili için seyahate çıkan İbn Habîb'in bu seyahati üç dört yıl sürdü. İbn Ferhûn'un dönüş tarihini 216 (831) olarak vermesi yanlış olmalıdır. Bu seyahat sırasında Medine'de Abdurrahman b. Kāsım'ın talebelerinden İbnü'l-Mâcişûn ve Mutarrif b. Abdullah'tan, Mısır'da Asbağ b. Ferec ve Abdullah b. Abdülhakem'den hadis dinledi; bu arada İmam Mâlik'in ve Leys b. Sa'd'ın öğrencisi olan başka âlimlerle de görüştü. İbnü'l-Kāsım'la (ö. 191/806) doğrudan görüşme imkânı bulamadığı bilinmekle beraber İbn Haldûn'un bu yöndeki ifadesine (*Muḳaddime*, III, 1056), İbn Habîb'in eserlerinde yer yer İbnü'l-Kāsım'dan doğrudan rivayetlerde bulunması yol açmış olmalıdır. İbn Habîb, onun talebelerinden icâzet yoluyla aldığı yazılı metinleri böyle bir üslûpla nakletmiş ve bunu bizzat görüşmediği diğer âlimler hakkında da zaman zaman yapmıştır.

Bu seyahat İbn Habîb'e, henüz yeterli seviyede ilmî geleneğin oluşmadığı o dönem Endülüs'üne ciddi seviyede katkı sağlayacak bir birikim kazandırdı. Dönüşünden sonra İlbîre'ye yerleşti ve burada rivayet ve öğretimle meşgul olmaya başladı. Dinî ilimlerde ve özellikle Mâlikî fıkhında şöhreti yayılınca Emîr II. Abdurrahman tarafından Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Saîd b. Hassân es-Sâiğ ve Abdülmelik b. Hasan ez-Zûnân'ın yanında fetva ve müşavere heyetinde görev yapmak üzere Kurtuba'ya davet edildi. 218 (833) yılında Kurtuba'ya gittikten sonra kendisiyle sık sık müşavere ve münazarada bulunduğu Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ile aralarında husumet derecesine varan bir rekabet başladı. Yahyâ b. Yahyâ'nın vefatı üzerine müşavere ve fetva riyâsetini üstlenen İbn Habîb, bu görevlerinin yanı sıra öğretim ve telif faaliyetini de vefatına kadar sürdürdü. Kurtuba Camii'nde verdiği derslerinin kalabalık bir öğrenci ve dinleyici topluluğu tarafından takip edildiği ve Endülüs ilim hayatında son derece etkili olduğu rivayet edilmekte, kırka yakın râvinin kendisinden hadis naklettiği bilinmektedir. Büyük çoğunluğu İlbîreli ve Kurtubalı olan talebeleri arasında oğulları Muhammed ve Abdullah ile Saîd b. Nümeyr, Ahmed b. Râşid, İbrâhim b. Hâlid, Muhammed b. Futays, Mutarrif b. Kays, Bakī b. Mahled, Muhammed b. Vaddâh, Yûsuf b. Yahyâ el-Megāmî, Ebû İshak İbrâhim b. Şuayb el-Bâhilî, Ebû Hafs Ömer b. Mûsâ el-Kinânî, Ebû Osman Saîd b. Ayşûn, Ebû Abdullah Muhammed b. Hâris b. Ebû Saîd gibi âlimler bulunmaktadır. Damadı Ebû Abdullah Muhammed b. Kamer'den gelen bir rivayete göre İbn Habîb 5 Ramazan 238 (18 Şubat 853) tarihinde Kurtuba'da vefat etti.

İbn Habîb'in hayatının en verimli çağı, Endülüs Emevî Devleti'nin iç isyanları bastırıp ülkede istikrarı sağladığı ve refah düzeyinin yükseldiği bir döneme rastlar. I. Hakem devrinden itibaren Mâlikî mezhebi Evzâîliğin yerini alarak Endülüs'ün yaygın mezhebi haline gelmeye başlamıştı. Bu sürecin hızlanmasında, İmam Mâlik'in Ziyâd b. Abdurrahman el-Lahmî ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî gibi talebelerinin önemli payı vardır. II. Abdurrahman döneminde artık Mâlikîlik Endülüs'te en yaygın mezhep haline geldi, Mâlikî fakihleri de yönetimle daha sıkı iş birliği içinde oldular. Bu dönemde fakihlerin yönetici ve kadılar yanında şûra heyetlerinde aktif görev alması bu sürecin sonucudur (Monès, XX [1964], s. 65).

Eserleri ve yetiştirdiği talebelerle Mâlikî mezhebinin Endülüs'te yerleşmesinde önemli rol oynayan İbn Habîb, İmam Mâlik'in ve talebelerinin görüşlerini sistematik şekilde tedvin ederek mezhep doktrininin gelişim ve oluşumuna büyük katkıda bulunmuş, Kuzey Afrika'da Sahnûn'un yaptığının bir benzerini Endülüs'te gerçekleştirmiştir. Ancak İbn Habîb sadece nakille yetinmemiş, naklettiği fıkhî mirasa bir müctehid olarak kendi yorumunu da katmıştır. Kendisi de önemli bir Mâlikî fakihi olan Utbî'nin onun *el-Vâżıḥa*'sı hakkında, Medine ehlinin mezhebi üzerine bu eserden daha iyisinin telif edilmemiş olduğunu söylemesi bunu teyit eder (Kādî İyâz, III, 34; Muhammed Yûsuf, s. 22). Gerçekten de *el-Muvaṭṭa'* ile *el-Vâżıḥa*'nın kısa bir mukayesesi İbn Habîb'in mezhep fıkhına katkılarını açıkça göstermektedir. Mahmûd Ali Mekkî, İbn Habîb'in Mısır ve Kurtuba'da gelişen Mâlikîliğin Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî yorumuna karşı asıl olan Medine Mâlikîliği'ni tercih ettiği iddiasını, Medine'de İbnü'l-Mâcişûn ve Mutarrif b. Abdullah'tan ders alması ve İbnü'l-Mâcişûn'un onu Mısır Mâlikîliği'ni temsil eden İbnü'l-Kāsım'ın talebesi Sahnûn'dan daha âlim göstermesine dayanarak ileri sürmüşse de Mâlikî literatürü konusundaki çalışmalarıyla tanınan Miklos Muranyi, İbn Habîb üzerindeki etkinin Hicaz muhitiyle sınırlandırılamayacağına, Doğu seyahati sırasında Mısır'daki Mâlikî ulemâsından ders aldığına ve eserinde onlardan da rivayette bulunduğuna dikkat çeker. Ayrıca İbn Habîb'in, fıkhî görüş ve açıklamalarında İmam Mâlik'in görüşlerini esas almakla birlikte Medine'deki halefleri ve çağdaşı başka âlimlerden de istifade ettiğini, bu sebeple zaman zaman İmam Mâlik'ten farklı düşündüğünü belirtir (İbn Habîb, neşredenin girişi, s. 32-34; Muranyi, s. 21-29). Nitekim İmam Mâlik ve daha sonra gelen Mâlikî fakihleri, depolanıp saklanma imkânı bulunmadığı gerekçesiyle meyvelerden zekât verilmesi gerekmediği görüşünde iken İbn Habîb aksi yönde görüş bildirmiş (İbn Rüşd, I, 205), yine diğer Mâlikî fakihlerinin aksine Hanefîler gibi hac ve umrede telbiyeyi ihramın rüknü olarak kabul etmiş (İbn Cüzey, s. 150), bazan da mezhep içi farklı görüşleri ileri dönem literatüründe tartışma konusu olmuştur (İbn Rüşd, I, 85, 93, 203).

İbn Abdülber, İbn Habîb'in bir disiplin olarak hadisi Endülüs'e ilk defa getiren kimse olduğunu söyler (Zehebî, XII, 106). Bu ifade onun Endülüs'te sistematik şekilde hadis derslerini başlattığına işaret etmektedir (Fierro, LXVI [1989], s. 71-72, 75-77). Ancak rivayet usulü açısından tenkit edilmiş, bilhassa doğrudan hadis işitmediği kişilerden rivayette bulunduğu, hadis ilmini bilmediği söylenmiştir (İbnü'l-Faradî, I, 460). Gerçekten de hadis rivayet usulü açısından incelendiğinde eserlerinde naklettiği hadislerin ciddi bir kısmının munfasıl veya münkatı' olduğu görülür (İbn Habîb, neşredenin girişi, s. 12-14; Ossendorf-Conrad, s. 137-139). Onun bu tutumu, hadisleri teknik bir yaklaşımla değil müslümanların bir bilgilenme aracı olarak ele almasından, bu sebeple de anlam yönünden doğru bulduğu rivayetleri sened açısından araştırmaya lüzum görmemesinden kaynaklanır. İbn Habîb'in İmam Mâlik'e görüş isnadında da benzeri şekilde davrandığını, bu yüzden rivayetle-

rine güvenilmeyeceğini söyleyen İbnü'l-Cebbâb ve İbn Vaddâh gibi bazı âlimler bulunmakla birlikte âlimlerin çoğunluğu bu durumu onun rivayet tekniğindeki kusuru olarak görür, ilim ve ahlâkî meziyet bakımından kendisine bir eleştiri yöneltmez.

İbn Habîb, eserlerinde muhaddisler gibi sadece hadisleri nakletmekle yetinmeyip rivayetlerin ne anlama geldiğini açıklıyordu. Eserleri arasında bu şekilde açıklama amacına yönelik olanları bir hayli yekün tutar. Bu durum, rivayetleri tedvinin yaygın telif tarzı olduğu bir dönem için garip gözükse de ilmin sadece rivayet vasıtasıyla kavranamayacağı dikkate alındığında anlaşılır bir yol olarak görünmektedir. Öte yandan özellikle Allah korkusu, zühd ve takvâ konularındaki eserleri de o dönemde anavatanından uzaklaşmış olan müslümanların diğerlerine göre daha fazla ihtiyaç duydukları ahlâkî vurguya tekabül etmektedir. İbn Habîb'in yaşadığı dönemin hususiyetlerinden biri de Arap müslümanlarla yerli hıristiyan hanımlardan doğan müvelledlerin ve yerli halktan müslüman olan mevâlînin sayılarının gitükçe artmasıdır ki bu husus Endülüs'ün İslâmlaşma sürecinin en önemli dönüm noktasıdır (S. Muhammed İmâdüddin, s. 108, 120). İbn Habîb'in faaliyetleri ve eserleri yeni müslümanlara İslâm'ı öğretmek amacını da gözetiyor olmalıdır. Onun eserlerinin halka Allah'ı tanıtıp O'na ibadeti sevdirdiğinin söylenmesi (Kādî İyâz, III, 36), İbn Habîb'in yaşadığı dönem ve şartları dikkate alarak eserlerini telif ettiğinin bir başka şekilde ifadesidir. Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînin faziletlerinin anlatıldığı eserlerinin çokluğu, yine Endülüs'te o dönemde özellikle ihtiyaç hissedilen iyi örnekleri ortaya koyma amacına yönelik çabalar olarak görülmelidir.

Kendisinden önce hocaları tarafından bilinen şeyleri kaydedip geliştiren İbn Habîb gerektiğinde bunları yeniden düzenleyerek nakletmiştir. Bunun en güzel örneklerini, fıkıh ve tarih eserlerinin yanında astronomi ve tıpla ilgili eserlerinde görmek mümkündür. Günlük hayatı doğrudan ilgilendiren o dönemin iki bilim alanından biri tıp, diğeri astronomi olduğundan bu alanlarda başından itibaren müslümanlar Kitap ve Sünnet merkezli bir tavır geliştirme zorunluluğu hissetmişlerdir; bu tavrın ilk sonuçlarını kaydederek tedrîs konusu yapan ilk âlimlerden biri de İbn Habîb olmuştur. İlim varlığın anlamını tesbite yönelik bir faaliyetin neticesinde ortaya çıkar ve zorunlu olarak en azından gözleme dayanır. Çeşitli alanlarda yapılacak gözlem ise müslümanın hayatını doğrudan ilgilendirdiği için bu alanın rasyonel değil ampirik olmak zarureti, ampirik olan faaliyetin de bir değer sistemi bünyesi içerisinde yürütülmesinin gereği söz konusudur. Bu sebeple İbn Habîb'in eserlerinde ortaya konan ilim anlayışı, bu alanlarda gözlem sonucu elde edilecek bilgilerin normatif bir çerçeve içine yerleştirilerek yeniden inşa edilmesini öngörmektedir. Onun *Kitâb fî ma'rifeti'n-nücûm, Kitâbü Edebi'n-nisâ'* ve *eṭ-Ṭıbbü'n-nebevî* adlı eserleri böyle bir ilim anlayışını göstermesi bakımından dikkat çeker. Nitekim İbn Habîb *Kitâb fî ma'rifeti'n-nücûm*'da, yıldızlar hakkında kendi dönemine kadar gelen bilgi birikimini ve yaygın inanışları İslâm'ın akîde sistemi açısından tenkit süzgecinden geçirir ve astronomi olaylarına bu bütünlük içinde açıklama getirir.

İbn Habîb hakkında daha önce nakledilen bazı olumsuz değerlendirmelere karşılık Mısırlı fakihlerden İbnü'l-Mevvâz onun fıkıhtaki derinliğini özellikle vurgularken İbn Lübâbe de onu Endülüs'ün âlimi olarak nitelendirmektedir. Aynı şekilde İbnü'l-Mâcişûn'un İbn Habîb'i fıkıhta Kayrevanlı fakih Sahnûn'dan daha üstün gördüğü rivayet edilir. Bu husustaki rivayetlerin çelişkili olması, o dönemdeki âlimler ve talebeleri arasında bazı çekişmelerin yaşanmış olmasıyla ve mezhep içi tartışmalarla yakından ilgilidir. Ayrıca bütün bunlar dolaylı biçimde, bu âlimlerin birbirleriyle mukayese edilip bir anlamda mezhep içi tartışmalarda bazı görüşlerin temellendirilmesi yöntemi olarak da kabul edilebilir. Benzer rivayetler arasında, bizzat Sahnûn'un İbn Habîb'in vefatını duyduğunda onu "dünyanın âlimi" diye nitelendirip övdüğünü de saymak gerekir. Bu rivayetlerde dikkat çeken hususlardan biri, İbn Habîb'in sadece fakih veya muhaddis olarak değil daha geniş bir ilgi ve bilgiyi ifade eden âlim olarak tanıtılmasıdır. İbn Abdülber de onun Endülüs'te hadisi tanıttığına, ancak senede ve isnada dikkat etmediği için yanlış anlaşılarak yalancılıkla suçlandığına işaret etmektedir. İbnü'l-Faradî, İbn Habîb'in Mâlikî fıkhını iyi bilmekle beraber hadis ilmine yeterince vâkıf olmayıp sağlamını çürüğünden ayıramadığını, rivayet tekniklerine dikkat etmeyerek icâzet yoluyla aldığı rivayetleri semâ yoluyla almış gibi naklettiğini söylemekte (*Târîḫu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, I, 460; Ossendorf-Conrad, s. 35-36), Zehebî de onun fıkıhta iyi bir âlim olmakla birlikte rivayet konusunda yeterince hassas davranmadığını, icâze ve vicâde yoluyla topladığı rivayetleri naklettiğini söylemektedir (*A'lâmü'n-nübelâ'*, XII, 103; ayrıca bk. Ossendorf-Conrad, s. 36).

İbn Habîb'le ilgili araştırmalar Batı'da iki yüzyılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Michael Casiri (ö. 1791), Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in *el-İḥâṭa*'sına dayanarak *Bibliotheca Arabico-Hispana Escurialensis*'de (I-II, Madrid 1760-1770) İbn Habîb'in birçok eserin müellifi olduğunu haber vermiş, ancak onun çeşitli alanlarda eser veren bir âlim olarak tanınması XIX. yüzyılın ortalarında mümkün olmuştur. Daha sonra İbn Habîb'in muhtelif araştırmaların konusu olduğu, bu arada tarihçiliği üzerinde özellikle durulurken dil bilimciliği ve şairliğinin kısa atıflarla geçiştirildiği, son zamanlarda Kayrevan'da bulunan bazı el yazmalarının neşriyle fıkıhçılığının da ilgi uyandırdığı görülür. İbn Habîb'in tıp ve astronomiye dair eserleri, hadis ilminin Endülüs'e getirilmesindeki rolü de özel olarak araştırılan hususlardan olup üzerinde çalışanlar arasında İspanyol şarkiyatçılarının önemli bir yeri vardır (bk. bibl.).

Eserleri. İbn Habîb velûd bir müelliftir. Kitaplarının sayısının çokluğu, hem bizzat kendisinden nakledilen ifadelerde (bir rivayete göre 1050 kitap telif ettiğini söylemiştir) hem de kaydedilen eser isimlerinde görünmektedir. Birçok konuda yazdığı eser ya alanında ilk olma özelliğini taşımakta veya Endülüs'te o konuda yazılan ilk eser olarak nitelendirilmektedir. Bazı rivayetlerde onun eserlerinin kısmen veya tamamen Mısır ve Medineliler'den duyduklarından oluştuğunun ifade edilmesi (Ossendorf-Conrad, s. 53-54; Muranyi, s. 73-74) eserlerinin çok oluşunun sebebini önemli ölçüde açıklar. İbn Habîb'in günümüze ulaşan eserleri şunlardır: 1. *el-Vâżıḥa fi's-sünen ve'l-fıḳh*. Müellifin fıkıh alanında telif ettiği temel eseri olup Mâlikî mezhebinin ilk ana kaynaklarından biridir (diğerleri Esed b. Furât'ın *el-Esediyye*'si, Sahnûn'un *el-Müdevvene*'si, İbn Abdûs'un *el-Mecmû'a*'sı, İbnü'l-Mevvâz'ın *el-Mevvâziyye*'si ve Utbî'nin *el-'Utbiyye*'sidir [*el-Müstaḫrece*]). Bu eserin en önemli özelliği, Endülüs'te yazılmasından hemen sonra fukahanın el kitabı haline gelmesi ve daha sonraki eserlere kaynak teşkil etmesidir. İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin (ö. 386/996) kendi zamanına kadar yazılan Mâlikî fıkıh kitaplarındaki görüşleri derlediği *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât* adlı eserinin başlıca kaynaklarından biri *el-Vâżı-*

ḥa olduğu gibi Venşerîsî de Kuzey Afrika ve Endülüs ulemâsının fetvalarını topladığı *el-Miʿyârü'l-muʿrib*'de İbn Habîb ve eserine sık sık atıfta bulunmuştur. Eser, sadece İmam Mâlik'in görüşlerini değil başka görüşleri ve bu arada İbn Habîb'in kendi tercihlerini de ihtiva etmektedir (Muranyi, s. 23-24; Ossendorf-Conrad, s. 54-58). Bundan dolayı kitap hakkında fikir beyan edenler, eserin mezhep imamına ve onun ilk talebelerine karşı ortaya koyduğu farklılığı ön plana çıkarmışlardır (Ossendorf-Conrad, s. 55-58). Bütün olarak elde mevcut olmayan eserin başlarından tahâret bölümüyle ilgili bir kısmını Beatrix Ossendorf-Conrad üzerinde yaptığı geniş bir araştırma ile birlikte yayımlamıştır (Beyrut 1994). *el-Vâżıḥa*, Fazl b. Selâme el-Cühenî ve Halef b. Ebü'l-Kâsım el-Berâziî tarafından ihtisar edilmiştir (*a.g.e.*, s. 89-91). **2.** *Kitâbü't-Târîḫ*. Oxford Bodleian Library'de bulunan tek nüshası Jorge Aguadé tarafından İspanyolca bir giriş ve notlarla birlikte yayımlanmıştır (Madrid 1991). Yayımlanan eser sadece İbn Habîb'in telif ettiği kısımdan ibaret olmayıp onun vefatından sonraki olayları nakleden talebesi Yûsuf b. Yahyâ el-Megāmî'nin katkılarını da ihtiva etmektedir. **3.** *Kitâbü'l-Verâʾ*. Bilinen tek yazma nüshası Madrid Biblioteca Nacional'de (nr. 5146) bulunan eser Jorge Aguadé tarafından doktora tezi olarak tahkik edilmişse de henüz neşredilmemiştir (*Kitâbü Edebi'n-nisâʾ*, neşredenin girişi, s. 60-61; Aguadé'nin eser üzerine yazdığı incelemesi için bk. bibl.). **4.** *Muḫtaṣar fi'ṭ-ṭıb (eṭ-Ṭıbbü'n-nebevî)*. Bu konuda yazılmış ilk eser olduğu gibi Endülüs'te telif edilen tıbba dair ilk kitap sayılır. Eseri önce Muhammed el-Arabî el-Hattâbî *Ṭıbbü'l-ʿArab* başlığı altında *eṭ-Ṭıb ve'l-eṭıbbâʾ fi'l-Endelüsi'l-İslâmiyye* içerisinde neşretmiştir (Beyrut 1988, I, 90-110). Ardından Camilo Álvarez de Morales ve Fernando Girón Irueste tarafından bir girişle birlikte tenkitli neşri yapılarak notlarla İspanyolca'ya çevrilen eseri (Madrid 1991) Muhammed Ali el-Bâr da uzun açıklama ve notlarla yayımlamıştır (Şam-Beyrut 1993). Müellife nisbet edilen *el-Ḥisbe fi'l-emrâż* adlı eserin de bu kitap olması muhtemeldir. **5.** *Kitâbü Edebi'n-nisâʾ (Kitâbü'l-Ġâye ve'n-nihâye)*. Müellif bu eserinde Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiîn ve bazı âlimlerin kadın-erkek ilişkileri konusundaki sözlerini bir araya getirerek değerlendirmiştir. İbn Habîb rivayetleri açıklamış, böylece söyleniş şartları dışında neye tekabül ettiklerini belirtmeye çalışmıştır. Eser üslûbu açısından fıkıh, rivayetleri toplaması yönünden hadis, insanları iyiye yönlendirip kötüden uzak tutma amacını taşıması itibariyle de bir ahlâk kitabı niteliğindedir. Rabat'ta bulunan (el-Hizânetü'l-âmme, nr. 1126) tek nüshasına dayanılarak Abdülmecîd Türkî tarafından neşredilen eserden (Beyrut 1992) Abdullah b. Ahmed et-Tîcânî (ö. 708/1309 [?]) *Tuḥfetü'l-ʿarûs*'unda geniş iktibaslarda bulunmuştur. **6.** *Kitâbü Vaṣfi'l-Firdevs*. Hangi nüshaya dayandığı belirtilmeden neşredilmiştir (Beyrut 1987). Yüksek lisans tezi olarak eseri neşre hazırlayan Sâlih b. Yûsuf b. Ahmed ez-Zehrânî (1990, Mekke Câmiatü Ümmi'l-kurâ) bunun *et-Tuḥaf ve'ẓ-ẓuraf* ile aynı kitap olduğu görüşündedir. **7.** *Kitâb fî kerâheti'l-ġınâ (Kitâbü Kerâhiyeti'l-ġınâ)*. İbn Hazm'ın *Risâle fi'l-ġınâʾi'l-mülhî e mübâḥ hüve em maḥẓûr* (nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1980) başlıklı risâlesinin içinde İbn Habîb'in bu eserinden uzun iktibaslar bulunmaktadır. **8.** *Kitâbü'l-Ferâʾiż* (Berlin Staatsbibliothek, nr. 4687). **9.** *Kitâb fî maʿrifeti'n-nücûm*. Ayt Ayyâş'ta bulunan (ez-Zâviyetü'l-Hamzaviyye, nr. 80/4, vr. 185-195; mikrofilmi, Rabat el-Hizânetü'l-âmme, nr. 185) isimsiz bir el yazmasının bu eser olması kuvvetle muhtemeldir. Kitap Paul Kunitzsch tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte neşredilmiştir (bk. bibl.). Eserin en önemli özelliği, İbn Habîb'in Mâlik b. Enes'ten gelen rivayetleri toplamasından dolayı bu konu hakkında müslümanların o dönemdeki bilgi birikimlerini yansıtan ilk kaynak olmasıdır (Kunitzsch, IX [1994], s. 161-162).

İbn Habîb'in kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Cevâmiʿ, Kitâbü Feżâʾili'ṣ-ṣaḥâbe, Kitâbü Ġarîbi'l-ḥadîs̱, Kitâbü Tefsîri'l-Muvaṭṭaʾ, Kitâbü Ḥurûbi'l-İslâm, Kitâbü'l-Mescideyn, Kitâbü Sîreti'l-İmâm fi'l-mülḥidîn, Kitâbü Ṭabaḳāti'l-fuḳahâʾ ve't-tâbiʿîn, Kitâbü Meṣâbîḥi'l-hüdâ, Kitâbü İʿrâbi'l-Ḳurʾân, Kitâbü's-Seḫâ ve iṣṭınâʿi'l-maʿrûf, Kütübü'l-Mevâʿiẓ, Kütübü'l-Feżâʾil, Kitâbü Aḫyâri Ḳureyş ve aḫbârihâ ve ensâbihâ, Kitâbü's-Sulṭân ve sîretü'l-İmâm, Kitâbü'l-Bâh ve'n-nisâʾ, Tefsîr fi'l-Ḳurʾân, Kitâbü'l-Meġâzi, Kitâbü'n-Nâsiḫ ve'l-mensûḫ, Kitâbü'r-Rühûn ve'l-meġārim, Kitâbü Meġāzi Resûlillâh, Kitâbü'l-Câmiʿ, Kitâbü'r-Reġāʾib, Kitâbü'r-Riyâʾ, Kitâbü'l-Verâʾ fi'l-ʿilim, Kitâbü'l-Ḥüküm ve'l-ʿamel bi'l-cevâriḥ*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Habîb es-Sülemî, *Kitâbü Edebi'n-nisâʾ* (nşr. Abdülmecîd Türkî), Beyrut 1412/1992, neşredenin girişi, s. 5-126; Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Aḫbârü'l-fuḳahâʾ ve'l-muḥaddis̱în* (nşr. M. L. Álvila – L. Molina), Madrid 1992, s. 245-254; İbnü'l-Faradî, *Târîḫu ʿulemâʾi'l-Endelüs* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1403/1983, I, 459-463; İbn Hayyân, *el-Muḳtebes*, s. 45-48; Humeydî, *Ceẕvetü'l-muḳtebis*, Kahire 1386/1966, s. 282-284; İbn Rüşd, *el-Muḳaddimât*, Kahire, ts., I, 85, 93, 203, 205; Kādî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 30-48; İbn Cüzey, *Ḳavânînü'l-aḥkâmi'ş-şerʿiyye*, Beyrut 1979, s. 150; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XII, 102-107; İbnü'l-Hatîb, *el-İḥâṭa*, III, 548-553; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müẕheb*, II, 8-15; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, III, 1056-1057; Makkarî, *Nefḥu'ṭ-ṭîb*, II, 5-8; P. J. Lopez Ortiz, "La Recepción de la escuele malequi en España", *Annuario de Historia del derecho español*, Madrid 1930, VII, 2-167; R. C. Calderón, *Los juristas hispano-musulmanes des de la conquista hasta la caida del califato de Cordoba años 711 a 1031 de C.*, Madrid 1948, s. 61-65; E. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris 1950-67, I, 146-150; III, 117, 127, 130-131; M. Talbi, "Kairouan et le Malikisme Espagnol", *Etudes d'orientalisme dédiées à la mémoire de Lévi-Provençal*, Paris 1962, I, 317-337; Sezgin, *GAS*, I, 362, 468; III, 230; VII, 346, 374; VIII, 251-252; IX, 220; Muhammed Yûsuf, "ʿAbdülmelik b. Ḥabîb es-Sülemî râʾidü'l-medreseti'l-Mâlikiyye bi'l-Endelüs", *Nedvetü'l-İmâm Mâlik*, Fas 1400/1980, s. 11-28; Abdel Magid Turki, *Théologiens et juristes de l'Espagne musulmane*, Paris 1982, s. 43-67; M. Muranyi, *Materialien zur mālikitischen Rechtsliteratur*, Wiesbaden 1984; J. Aguadé, "De nuevo sobre 'Abd al-Malik b. Habib", *Actas de las II journadas de cultura Arabe e Islamica (1980)*, Madrid 1985, s. 9-16; a.mlf., "El Libro del escrúpulo riligioso *(Kitâb al-wara')* de Abdalmalik b. Habib", *Actas del XII Congresso de la U.E.A.I. (Málaga 1984)*, Madrid 1986, s. 17-34; S. Muhammed İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi* (trc. Yusuf Yazar), Ankara 1990, s. 89-132; M. von Bredow, *Der heilige Krieg (gihâd) aus der Sicht der malikitischen Rechtsschule* (İbn Ebû Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât* isimli eserin "Kitâbü'l-Cihâd" kısmının tahkikli neşri ile birlikte), Beyrut 1994; Beatrix Ossendorf-Conrad, *Das 'K. al wâdiha' des 'Abd al-Malik b. Habib, Edition und Kommentar*, Beirut 1994; M. A. Makki, "Egipto y los origenes de la historiografia Arabigo-Española", *Revista del Institutio de Estudios Islamicos en Madrid*, V, Madrid 1957, s. 157-209; a.mlf., "Ensayo sobre las aportaciones orientales en la España Musulmana y su influencia en la formación de la cultura Hispano-Arabe", *a.e.*, IX (1961), s. 66-231; H. Monès, "Le rôle des hommes de religion dans l'histoire de l'Espagne musulmane jusqu'à la fin du califat", *St.I*, XX (1964), s. 47-88; F. Girón Irueste – C. Álvarez de Morales, "La Faceta del Granadino 'Abd al-Malik Ibn Habib", *Andalucia Islámica*, II-III, Granada 1983, s. 125-134; I. Fierro, "The Introduction of hadith in al-Andalus", *Isl.*, LXVI (1989), s. 68-93; P. Kunitzsch, "Abd al-Malik ibn Habib's Book on the Stars", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, IX, Frankfurt 1994, s. 161-194; XI (1997), s. 179-188; A. Huici Miranda, "Ibn Ḥabîb", *EI²* (İng.), III, 775; Ali Refîi, "İbn Ḥabîb", *DMBİ*, III, 308-310.

 TAHSİN GÖRGÜN